

Людмила Анатоліївна Павленко

Євген Рихлік і Ніжинська вища школа.

Ім'я видатного українського вченого-славіста, літературознавця, фундатора вітчизняного нацменознавства та активного учасника руху національного відродження українських чехів Євгена Антоновича Рихліка, несправедливо звинуваченого і засудженого за контрреволюційну й шпигунську діяльність каральними органами радянської влади у 1931 р., сьогодні повернене з мороку забуття завдяки науковим розвідкам сучасних дослідників української історії Г.Самойленка, Ю.Данилюка, Ю.Шаповала, М.Костриці, В.Ємельянова та інш. [1] Їхні праці містять стислі біографічні відомості, коротку характеристику основних напрямків наукової діяльності вченого та привертають увагу широкого кола науковців до трагічної долі Є.Рихліка як жертви сталінських репресій. Але поки що недостатньо вивченими залишаються окремі важливі питання, зокрема місце Ніжинської вищої школи у житті вченого. Запропоноване дослідження ставить за мету висвітлити останню сторінку біографії Є.Рихліка і з'ясувати його внесок у розвиток вищої освіти в Ніжині протягом 1925-1930 рр.

Восени 1925 р. вчений дізнався, що професор українського мовознавства й письменництва Ніжинського інституту народної освіти (далі – НІНО) О.Грузинський збирається перевестися працювати до Харківського інституту народної освіти. Порадившись з родиною, він написав листа до правління Ніжинського ІНО, висловивши своє бажання обійняти вакантну посаду [2].

На засіданні факультетської комісії соцвиху Ніжинського інституту народної освіти 3 листопада 1925 р. Є.Рихліка було одногосно обрано професором мовознавства і письменництва. 14 листопада він отримав повідомлення про нову посаду і 150 карбованців соціальної допомоги для переїзду [3]. Це була довгоочікувана звістка, і вже наступного дня вчений звільнився з попереднього місця роботи. Збори тривали не довго, бо збирати, за

винятком бібліотеки, було майже нічого. На запитання анкети “Що маєте з майна?” відповідь була коротка: “Не маю” [4].

По приїзді у Ніжин професор Рихлік з дружиною і сином Ростиславом зайняли невеличке помешкання в інститутській будівлі, де вчений мешкав останні п'ять років до арешту. На середину 1920-х рр. Ніжин був невеличким провінційним містом з нерозвиненою промисловістю, де процес радянзації суспільного життя відбувався набагато повільніше, ніж у Києві [5]. Ніжинський інститут народної освіти, де почав викладати Є.Рихлік, був розбудований у пореволюційний період на базі Історико-Філологічного інституту князя О.Безбородька, який за статутом дорівнювався університету, мав надзвичайну історію і був добре знаним престижним вищим учбовим закладом в Україні. Під час громадянської війни інститут значною мірою постраждав. Будівля була частково зруйнована, викладачі і студенти потерпали від голоду та холоду. Але у рік переїзду до Ніжина Є.Рихліка становище поступово почало поліпшуватись. Сліди руйнації на території інституту були ліквідовані, студенти мали притулок і стипендії. Викладачі отримували хоч маленькі й незручні, але окремі помешкання для своїх родин. Заробітна платня сплачувалася регулярно, збільшено було продовольчий пайок [6]. Оклад професора Рихліка у 1925 р. становив 150 крб. 7 коп. [7], а у 1928 р. він вже отримував близько 360 крб. на місяць [8]. З'явилася можливість відправляти студентів та викладачів для оздоровлення до санаторіїв і будинків відпочинку. Так, влітку 1926 р. Є.Рихлік лікувався у санаторії Карасне в Криму, що було конче необхідно через загострення туберкульозу легенів [9], а в липні 1930 р. він відпочивав і працював над вступною статтею до українського перекладу роману чеського письменника К.Чапека “Кракатіт” у Гурзуфі [10]. Отже, матеріальне становище родини Рихліків значно поліпшилось внаслідок переїзду до Ніжина, що позитивно позначилося на працездатності та плідності наукової роботи вченого.

В обов'язки вченого входило викладання мовознавства для студентів I-IV курсів, української літератури на III-IV курсах та методики мови і педпрактики

на IV курсі [11]. Складність педагогічної роботи Є.Рихліка полягала в тому, що інститут тільки другий навчальний рік працював за новою програмою – Дальтон-планом, який передбачав триместрову систему, максималізацію самостійної роботи студентів та зосередження усієї методично-організаційної роботи у предметових комісях [12]. Є.Рихлік брав участь у всіх ланках організації навчального процесу за Дальтон-планом. Він був керівником кабінету-лабораторії з української мови та письменництва, до обов'язків якого входила робота по комплектації у кабінеті бібліотеки з навчальних посібників та творів українських письменників, розробка індивідуальних планів для студентів на триместр та наряд, проведення планових та заключних конференцій, консультацій, призначення старост нарядів та вартових для обслуговування кабінету і т. п. [13] До того ж професор Рихлік був замісником голови предметової комісії циклу суспільствознавства В. Резанова.[14] Ця робота забирала багато часу, бо члени комісії мали розглянути програми з кожного предмету циклу, забезпечити методичну базу викладання та чітку координацію між окремими дисциплінами, а крім того, контролювати роботу кабінетів, викладачів і студентів [15]. Для нормалізації педагогічного процесу саме з першого для вченого року роботи в НІНО, почали проводитися регулярні методнаради усього лекторського складу, об'єднані засідання предметових комісій і загальноінститутські збори керівників і студентів, і він багато вечорів присвятив обговоренню з колегами болючих питань інститутського життя [16]. Окрім зазначеного навантаження Є.Рихлік керував кандидатськими та кваліфікаційними роботами (дипломами) та педпрактикою [17]. Навіть у позанавчальний час він приділяв увагу вихованню студентської молоді, сприяючи організації їхнього дозвілля. Вчений охоче брав участь у щотижневих студентських вечірках, які почали проводитись наприкінці 1925/26 навчального року за рішенням загальних студентських зборів. Під час таких вечірків він неодноразово виступав перед зібранням з пізнавальними лекціями, наприклад, на теми: “Літературна дискусія”, “Творчість Л.Глібова”, “Національне питання в світлі нової науки яфетидології”, “Мова студентів і

викладачів Ніжинського університету” і т. п. Від початку свого перебування у Ніжині Є.Рихлік долучився до роботи студентського краєзнавчого гуртку, власне, його етнографічно-фольклорної секції, беручи участь у товариських бесідах на краєзнавчі теми та інформуючи членів гуртка про новини сучасної української етнографії як член Етнографічної комісії ВУАН [18].

У 1925/26 навчальному році перед українським студентством постало нове завдання – подолати “відірваність від оточуючого соціального життя”. “Ті знання, які одержить студент в ВУЗі, він повинен віддати широким колам робітництва та селянства, мусить приймати участь в Радбудівництві й набути певні знання та орієнтировку як громадянин” [19]. Була створена студентська “Комісія по праці поза межами ІНО” з методично-консультаційним бюро, до якого увійшов і професор Рихлік. Він опікувався організацією пунктів лікнепу та гуртка української мови при єврейській секції спілки кустарів із складанням програми українознавства, “пояснюючої записки” та бібліографічного покажчика літератури [20].

У тому ж навчальному році у вищих навчальних закладах України була запроваджена програма педагогізації, яка передбачала встановлення тісного зв'язку із семирічними школами. Ніжинський ІНО сформував комісію по розробці проекту педагогізації у складі п'ятьох професорів, серед яких був і Є.Рихлік. Він активно допомагав студентам у проведенні уроків у підшефних 1-й і 2-й школах Ніжина, рекомендував літературу, давав методичні поради тощо. Дуже корисною була робота вченого з учителями. Він проводив уроки, демонструючи новітні методичні прийоми, допомагав у складанні програм і робочих планів викладання української мови і літератури, допомагав навчальними посібниками і книжками з інститутської та власної бібліотек, брав участь у педагогічних нарадах, методичних диспутах та конференціях [21].

Наприкінці жовтня 1925 р. при Ніжинському ІНО було створене консультаційне бюро для допомоги у перепідготовці вчителів в Ніжинській, Прилуцькій та Роменській округах, яке з січня очолив на прохання правління інституту професор Рихлік. Бюро ставило перед собою наступні завдання:

“роз’яснення методичних вказівок центру в аспекті їх виконання та пристосування до місцевих умов, організація консультацій з різних педагогічно-методичних питань, улаштування масовому вчителювству кабінетів, лабораторій тощо, організація прикомандирування учителів шкіл для поповнення знань до НІНО, проведення курсів, нарад, з’їздів, конференцій” [22]. У жовтні 1926 р. Є.Рихлік був делегований від НІНО на конференцію вчителів у Ніжині, де виступив із доповіддю. З ініціативи адміністрації інституту вчений організував роботу консультаційного бюро по розробці проекту проведення місячних семінар-курсів для вчителів, за яким щомісяця до студентських лав мали вливатися 15 курсантів, яким надавалися місця у студентському інтернаті, стипендія та безкоштовне харчування в їдальні інституту. Є.Рихлік працював із вчителями як голова консультаційного бюро, завідуючий кабінетом української мови і письменництва та викладач [23]. Вчений продовжував надавати консультації вчителям з різних міст України – колишнім випускникам НІНО і семінар-курсів за допомогою листування, відповідаючи на запитання стосовно українського правопису і використання найновіших навчальних посібників [24].

Протягом 1926-29 рр. професор Рихлік мав велике навантаження, працюючи викладачем і обіймаючи керівні посади в інституті. В цей період він обирався членом управи Ніжинського ІНО, активно впливаючи на навчальний процес і виховну роботу. У вересні 1927 р. його було висунуто від Окрпарткому на декана Ніжинського Вечірнього університету. За дорученням Бюро СНР вчений керував його розбудовою. Він займався складанням навчальних планів, популяризацією нового навчального закладу в Ніжині, виступаючи з доповідями на підприємствах та в громадських організаціях. Завдяки його зусиллям відбувся перший набір слухачів університету [25]. Крім того, Є.Рихлік займався популяризацією НІНО серед селян та робітників Ніжинщини. Так у 1930 р. він домовився з головою спілки ГТС про свій виступ на загальних зборах її членів у клубі 5 вересня. Він надав слухачам детальну інформацію про історію НІНО та умови прийому, відповів на численні питання

і роздав анкети для вступу до Інституту соцвиху та Рабфаку НІНО [26]. Професор Рихлік наприкінці 1920-х рр., працюючи над створенням при Етнографічній комісії ВУАН кабінету по вивченню національних меншостей України, зацікавився мовою і культурою євреїв. Він почав спілкуватися з представниками єврейської спільноти в Ніжині, яка була досить чисельною та впливовою у місті, і тому саме йому було доручено провести приєднання єврейської школи для дорослих до Робітничого вечірнього університету [27].

27 вересня 1929 р. вченого було призначено завідуючим шкільним факультетом НІНО. Документація, яку професор Рихлік отримав від свого попередника Ромера, була у повному безладі. Йому довелося ладнати вкрай занедбані справи на факультеті, переробляти розклад занять, корегувати навантаження студентів і викладачів [28].

Виконуючи величезну за обсягом роботу із студентами НІНО, професор Рихлік долучився до наукової роботи колективу інституту та підготовки молодих вчених з числа найобдарованіших випускників вузу. Після звільнення професора Грузинського 16 грудня 1925 р. Є.Рихліка було обрано дійсним членом секції української та російської літератури і мови науково-дослідної кафедри (далі – НДК) при НІНО. 16 березня 1926 р. Центральною штатною комісією при Наркомпросі УРСР він був затверджений на посаді штатного професора I групи української мови та письменництва НІНО [29]. У 1927 р. правління НДК прийняло рішення про виділення окремою ланкою секції української мови і письменництва. 10 лютого того ж року професора Рихліка було обрано її керівником [30]. Програма НДК передбачала індивідуальні дослідження членів секцій, колективну розробку спільної теми, роботу керівників секцій із своїми аспірантами та загальну культосвітню діяльність НДК. Після обговорення досліджень членів кафедри найкращі з них як такі, що мали наукову цінність, друкувалися у періодичному виданні НДК НІНО “Записках Ніжинського Інституту Народної Освіти”. Цей часопис виходив з 1925 по 1930 р., і за цей час на його сторінках були опубліковані статті професора Рихліка з етнографії та літературознавства [31].

Як керівник секції НДК професор Рихлік проводив пленарні засідання – прилюдні, розпорядні та наукові, корегуючи роботу над колективною темою “Місце дієслівного присудку в українському реченні” та індивідуальними темами. У 1925 р. було взято курс на форсовану українізацію, мета якої полягала у досягненні стовідсоткового переходу інституту на українську мову у наступному навчальному році. В НІНО з 30 вересня 1923 р. існувала студентська комісія по українізації, яка займалася популяризацією рідної мови серед студентів, організацією українських драматичних гуртків, українського хору, студії української мови тощо [32]. Професор Рихлік як керівник секції української мови і письменництва був залучений до проведення українізації, допомагаючи студентам, викладачам і державнослужбовцям Ніжина. Він разом із своїми аспірантами проводив зустрічі, лекції та консультації [33].

17 грудня 1925 р. при НДК НІНО почала працювати термінологічна комісія, яку очолив Є.Рихлік. Комісія встановила наукові контакти з Інститутом української наукової мови в системі ВУАН. Інститут мав 34 секції і займався проблемами національної термінології і лексикографії. Його основним завданням була підготовка і публікація якісних термінологічних словників. Всі відділи інституту орієнтувалися на збирання живої народної мови та побутово-виробничої термінології. Основний матеріал Інститут отримував від своїх численних кореспондентів у різних куточках України [34]. Одним з них стала термінологічна комісія при НДК НІНО. Тільки за півроку з січня по липень 1926 р. її членам вдалося зібрати і надіслати до ВУАН 140 термінів. Крім того, комісія активно працювала на ниві українізації вузу, провівши іспит на знання рідної мови серед студентів та залучивши їх до збирання побутових термінів Ніжинщини [35].

У 1928 р. ректор інституту М.Куїс виступив з пропозицією залучити науково-дослідну кафедру НІНО до популяризації радянської науки серед широких верств населення: “Життя вимагає від кафедри ведення масової роботи, ознайомлення мас з висновками науки... Через це треба поставити на чергу дня вивчення нової літератури, мистецтва, науки, питань нового

побуту” [36]. Згодом при НДК була створена комісія по вирішенню проблем пролетарської культури, до якої був включений і професор Рихлік [37]. Як член НДК і новоствореної комісії вчений зробив значний внесок у культосвітню роботу в Ніжині. Під час проведення тримісячника української культури в місті з 1 липня по 1 вересня 1928 р. він разом із своїми аспірантами та колегами прочитав низку доповідей та лекцій про сучасну українську пролетарську культуру в Ніжинському червоноармійському IV стрілецькому полку, клубах РТС, будівельників, медсанпрацівників, осередках ЛКСМУ, у будинку робітників освіти, Сільбудах тощо. Він брав участь у популяризації державного українського правопису, прочитавши лекції для студентів. На запрошення Окрвиконкому вчений працював у комісіях для проведення Шевченківських днів, ювілеїв Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Миколи Чернишевського. Він допомагав в організації і проведенні літературних диспутів. Його було обрано представником від секції наукових робітників міста Ніжина на святкування 100-річчя Леоніда Глібова в Чернігові [38].

На особливу увагу заслуговує робота вченого з аспірантами кафедри. Згідно з резолюцією II Всеукраїнської педагогічної конференції, яка проходила з 22 по 28 липня 1923 р. та “Положенням про науково-дослідні кафедри”, затвердженим Наркомпросом УРСР 18 лютого 1924 р., в обов'язки НДК вводилось залучення до співпраці найбільш талановитих студентів, підготовка їх до подальшої наукової кар'єри через аспірантуру, яка передбачала розробку індивідуальної теми з захистом кандидатської дисертації, участь у колективних дослідженнях кафедри та активну громадську та культосвітню роботу в вузі та місті [39]. Є.Рихлік особисто керував науковою роботою І.Павловського, П.Одарченка та М.Ладухіна. Для всіх аспірантів кафедри вчений проводив семінари з мовознавства, з української мови і літератури, з польської мови і літератури, чеський семінар та семінар підвищеного типу з української мови і письменництва, куди запрошувалися викладачі, студенти і сторонні зацікавлені особи. На жаль, професору Рихліку так і не вдалося створити власну школу через трагічні події 1930-х рр., коли українській інтелігенції було завдано

нищівного удару каральними органами радянської влади. Особисті справи талановитих учнів вченого дозволяють проаналізувати основні засади його науково-методичної концепції, вимоги до проведення наукового дослідження [40].

Це далеко не повний огляд роботи професора Рихліка у стінах Ніжинського інституту народної освіти. На окремі дослідження заслуговують питання наукової, громадської діяльності вченого в Ніжині, його допомога аспірантам тощо. Але цілком очевидно, що останній, ніжинський період його життя, який тривав з 1925 по 1931 р., був найпліднішим та, водночас, найтрагічнішим. За цей час Є.Рихлік зумів реалізуватися як педагог, науковець і громадський діяч, зробивши цінний внесок у розвиток Ніжинської вищої школи.

Література:

1. Данилюк Ю. Дві батьківщини Євгена Рихліка // Репресоване краєзнавство (20-30-ті рр.). – К., 1991. – С. 286-287; Смелянов В. З когорти нескорених // Література і культура Полісся. – 1994. – Вип. 4. – С. 59-62; Самойленко Г.В. Євген Антонович Рихлик. – Біобібліографічний покажчик. – Ніжин, 1993; Самойленко Г.В. Ніжинська вища школа. – 1820-1995. – Ніжин, 1995. – С.63; Шаповал Ю.Належить до небагатьох вчених-славистів (Життя і смерть чеха Євгена Рихліка) // Пороги. – 1998. – № 1-2. – С. 6-8; Костриця М. В'язень № 37. Повернення з небуття // Житомирський вісник. – 1997. – 31 січня.
2. НВ ДАЧО, ф.р.-6121, оп.2, спр. 3301, арк.4.
3. Там само, арк. 6,8.
4. Там само, арк. 41.
5. Симоненко В., Марценюк С. Під шаленим натиском // Сіверянський літопис. – 1998. – № 1. – С. 110.
6. Самойленко Г. Ніжинська вища школа 1820-1995. – Ніжин, 1995. – С. 57-59.
7. НВ ДАЧО, ф.р.-6121, оп.2, спр. 3301, арк. 96.

8. Там само, оп. 1, спр. 802, арк. 128 зв. – 129.
9. Там само, оп.2, спр. 3301, арк. 102.
- 10.Рихлік Є. “Кракатіт” Карла Чапка / Чапек К. Кракатіт. – Х.-К., 1930. – С. XVIII.
- 11.НВ ДАЧО, ф.р.-6121, оп.2, спр. 3301, арк. 110.
- 12.Там само, оп. 1, спр. 75, арк. 23 зв.
- 13.Там само, арк. 24 зв. – 25 зв.
- 14.Там само, спр. 359, арк. 10.
- 15.Там само, спр. 75, арк. 23 зв.
- 16.Там само, спр. 82, арк. 7.
- 17.Там само, спр. 802, арк. 120 зв. – 121.
- 18.Там само, спр. 75, арк.37.
- 19.Там само, арк.12 зв.
- 20.Там само, арк. 13 зв.-14.
- 21.Там само, спр. 96, арк. 10-13.
- 22.Там само, спр. 331, арк. 79, 88, 90,101.
- 23.Там само, арк.64, 73, 90.
- 24.Там само, арк. 117.
25. Там само, оп.2, спр. 3301, арк. 81.
- 26.Там само, оп. 1, спр. 476, арк.. 1.
- 27.Там само, оп.2, спр. 3301, арк. 81 зв.
- 28.Там само, спр. 1743, арк. 1-2.
- 29.Там само, спр. 3301, арк. 42 зв.
- 30.Бойко О. Нарис історії Ніжинської науково-дослідної кафедри історії, культури і мови (20-30-ті рр.) // Сіверянський літопис. – 1998. – № 5. – С. 120.
- 31.Рихлік Є. З етнографічних студій. I. Село Вільшанка в світлі лексики // Записки Ніжинського ІНО. – 1927. – Кн. 7. – С. 193-197; він же. Українські мотиви в поезії Юрія Словацького // Записки Ніжинського ІНО. – 1928. – Кн. 8. – С. 145-158; 1929. – Кн. 9. – С. 211-262.

32. НВ ДАЧО, ф.р.-6121, оп.1, спр. 289, арк. 1.
33. Там само, спр. 357, арк. 4.
34. Шевченко Л.Л. Так це починалося... (Розвиток мовознавства в 20-ті роки) // Мовознавство. – 1998. – № 6. – С.3-8.
35. НВ ДАЧО, ф.р.-6121, оп.1, спр. 281, арк. 71-71 зв.
36. Бойко О. Названа праця. – С. 124.
37. НВ ДАЧО, ф.р.-6121, оп.1, спр. 106, арк. 33 зв, 40 зв.
38. Там само, спр. 415, арк. 2, 4 зв.
39. Комаренко Н. Установи історичної науки в Українській РСР (1917-1937). – К., 1973. – С. 125.
40. НВ ДАЧО, ф.р.-6121, оп. 2, спр. 3276; там само, спр. 3253; спр. 3330.